

Кравцев В. О.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

КОНЦЕПТ *GRENZE* У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню німецького мовного концепту GRENZE як лінгвокультурного феномену. У роботі здійснюється аналіз концептуалізації поняття GRENZE крізь призму ключових підходів міждисциплінарного конструювання відповідного поняття в умовах соціокультурних реалій сьогодення. Основні твердження статті розкривають феномен поняття GRENZE в часовому, геополітичному та геокультурному вимірах. Акцентується увага, що в умовах посттериторіального світу відбувається глибинна трансформація смислу поняття кордону, який все важче піддається територіальним визначенням, стаючи все менш фізично видимим та водночас більш складним і прозорим.

У статті на основі аналізу теоретичних конструктів німецького мовного концепту GRENZE робиться висновок, що сучасне бачення даного концепту виходить за межі просторових стосунків, докорінно змінюючи роль і зміст меж і кордонів. Якщо історично роль кордону полягала (і досі полягає) в охороні безпеки комунікації та контролі за рухом у прикордонних зонах, то процеси транскультурності, тобто розбіжності культур зі своєю просторово-часовою локалізацією і текстовими рамками, актуалізують подію виходу за межі, пом'якшення та розмивання кордонів. Концепт GRENZE, як територія міжкультурного діалогу, сприяє культурному збагаченню та розвитку сторін, що взаємодіють, являючи собою безсумнівний науковий інтерес, і не тільки для мовознавства.

Результати дослідження наочно демонструють різнобічне розуміння, стан і якість феномену кордону в сучасності. При цьому смислом кордону і логікою його розвитку як завжди залишається не ізоляція, а скріплення воєдино окремих частин простору на карті і в культурі. Отже, на думку автора, подальші наукові розвідки в цьому напрямку мають сприяти дослідженню особливостей формування німецького мовного концепту GRENZE, оскільки культурне взаємопроникнення, фактичне ігнорування спільнотами чинника території як фактору, що лімітує їхні соціальні дії, зумовлюють необхідність переосмислення концепту GRENZE в напрямі від суто територіального ототожнення до культурного.

Ключові слова: *концепт, кордон, край, лінія, межа, міжкультурні взаємовідносини, типологія кордонів, GRENZE.*

Постановка проблеми. Останнім часом проблематика межі, кордону грає все більш помітне значення в суспільному дискурсі, що пов'язано з рядом причин.

По-перше, у сучасному світі визначилося дві тенденції суспільно-політичного розвитку: з одного боку, глобалізаційні процеси, які стирають географічні, економічні та культурні кордони, сприяючи універсалізації культури та послабленню впливу релігії, з іншого, помітнішими стають процеси фрагментації, посилення націоналістичних тенденцій, сегментації великих держав і утворення нових. Зокрема, зникнення державних кордонів у Західній і Центральній Європі – падіння Берлінського муру та об'єднання Німеччини, а також діаметрально протилежний процес – виникнення нових кордонів, що спостерігався у Східній та Південно-Східній Європі, – розпад Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини та формування й розширення

Європейського Союзу. Отже, глобалізаційні процеси викликають хвилю зворотних тенденцій, сприяють встановленню нових меж та кордонів, потребують наукового переосмислення цих понять.

По-друге, важливе значення набуває досягнення людством меж економічного і демографічного зростання, що спостерігається в останнє десятиліття, розмиття міждисциплінарних кордонів у науці та міжкультурних кордонів у мистецтві тощо. Культурне взаємопроникнення, фактичне ігнорування спільнотами чинника території як фактору, що лімітує їхні соціальні дії, зумовлюють необхідність переосмислення концепту кордону в напрямі від суто територіального ототожнення до культурного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці дослідження концепту кордону загалом і німецького мовного концепту GRENZE зокрема присвятили свої праці відомі зарубіжні

дослідники. Серед них: Л. Февбре, Р. Гіртлер, В. Тшахер, Н. Вокарт, І. Бобков, М. Мироненко та ін. Цікавими в цьому напрямку є і напрацювання українських науковців. Зокрема, П. Донця, В. Кочана, В. Личковаха, Л. Стародубцевої, І. Чорновола. Проте аналіз концепту GRENZE потребує подальшого дослідження в напрямі від суто територіального ототожнення до культурного.

Формування цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні німецького мовного концепту GRENZE на основі аналізу теоретичних конструктів і виявленні специфіки його застосування для дослідження міжкультурних взаємодій.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з аналізу понять «межа» і «кордон».

Поняття «межа» стає все більш привабливим у різних галузях гуманітарного знання, що обумовлено низкою причин соціокультурного, економічного, політичного й евристичного характеру. Свій сенс межа знаходить в ситуації поділу/з'єднання чогось прилеглого. Межа – це «розрив тотожності, зустріч і перехід свого в чуже» [1, с. 129]. Інтерес до теми межі викликаний «референційною мультивалентністю і гнучкістю категорії, що дозволяє використовувати її при вивченні феноменів найрізноманітнішої природи» [3, с. 17]. Під час аналізу полісемантичності поняття «межа» можна виділити низку семем: «1) лінія, що розділяє дві сутності, 2) лінія, що розділяє одну сутність на дві або більше частин, 3) край, кінець деякої сутності, 4) край, початок деякої сутності, 5) перетин, змішана зона двох сутностей, 6) поріг, руйнування деякої сутності або перехід її в якісно інший стан, 7) бар'єр, фільтр, мембрана» [3, с. 17]. Таким чином, межею може називатися і просторова або часова границя чогось: обмежений простір, проміжок часу, лінія поділу якої-небудь території (тобто кордон як «лінія, що поділяє землі або води суміжних держав»), і «останній, крайній ступінь чого-небудь» [10, с. 666]. Кордон частіше вживається з прикметником *державний*. Синонімом межі також є слово *рубіж*, тобто реальна або умовна лінія розмежування, яка окреслює початок (кінець), певний етап чогось.

Уважається, що популярність GRENZE у німецькому мовному просторі пов'язана з реформаторською діяльністю М. Лютера [5, с. 36–37]. Однак, за твердженням П. Донця, найбільш вірогідною причиною витіснення споконвічно германського слова «Mark» запозиченим «gränica» є те, що саме зона контакту зі слов'янським населенням, скоріш за все, сприймалася німцями як справжній кордон [2, с. 19].

Як показує аналіз авторитетного німецького тлумачного словника Дуден [11, Das Bedeutungswörterbuch], прямим значенням лексеми GRENZE варто, наприклад, визнати семему «державний кордон», що зосереджує увагу на її політичному та соціальному характері. Як перше значення словник наводить: «1. a) durch entsprechende Markierungen gekennzeichneten Geländestreifen, der politische Gebilde (Länder, Staaten) voneinander trennt» / «1. a) за допомогою відповідних позначень смуг місцевості, що розділяють політичні формування (країни, держави)».

Як друге значення в словнику Дуден наведено: «b) Trennungslinie zwischen Gebieten, die im Besitz verschiedener Eigentümer sind oder sich durch natürliche Eigenschaften voneinander abgrenzen» / «b) Розмежувальна лінія між районами, які знаходяться у власності різних господарів або розділяються одне від одного природними властивостями».

Третім значенням GRENZE, на думку авторів словника, є: «c) ... (nur gedachte) Trennungslinie zwischen unterschiedlichen oder gegensätzlichen Bereichen, Erscheinungen о.д. «/ «c) ... (тільки вигадана) розмежувальна лінія між різними чи протиставленими галузями, явищами».

Отже, концепт кордону може бути визначено як: а) реальну або уявну лінію, що являє собою зовнішній край (кінець) будь-якої сутності; б) лінію, що розділяє дві сутності; в) лінію, що розділяє одну сутність на дві або більше частин.

Доволі часто в слововживаннях GRENZE у сучасній німецькій мові актуалізується сема «край», тобто лінія, що обмежує поверхню чогось-небудь, і те, що прилягає до цієї лінії; кінець. Наприклад, *bis an die Grenzen seiner Möglichkeiten, die Grenzen des Wachstums, begrenzte Ressourcen / до межі своїх можливостей, межі росту, обмежені ресурси*. У цих випадках мова йде про вторинне, по суті, метафоричне використання лексеми «Grenze».

Варіантом цієї семи може вважатися ознака «вищий ступінь чого-небудь, межа», після досягнення якої дана сутність змінює свою якість, переживає перевантаження чи навіть руйнується. Наприклад, такі мовні одиниці, як «Grenzspannung (Grenzbelastung)» / «крайня напруга», «Grenzgeschwindigkeit» / «максимальна швидкість», «Grenzalter» / «крайній вік». Та сама ознака знаходить відображення у відомому терміні К. Ясперса «Grenzsituation» / «проміжний випадок» (тобто екзистенційні переживання людини в доленосні моменти його життя).

Окреслити «межі» певного предмета, відділивши його від інших, часто означає визначити родо-видову приналежність даного предмета, тобто класифікувати його – у чому вбачається високий евристичний потенціал категорії «кордон». Вказана сема концепту актуалізується, наприклад, у німецькому дієслові «abgrenzen» / «відмежовувати» [8, с. 277].

Як зазначалось вище, поняття GRENZE може тлумачитись як лінія, що розділяє дві сутності. Однак його можна трактувати і як лінію, що поєднує ці сутності. На цій семі базується також і сполучення «eine gemeinsame Grenze» / «спільний кордон», а також і дієслово «angrenzen» / «прилягати до чого-небудь, межувати з чимсь».

У зоні контакту двох сутностей часто формуються їхні змішані, перехідні форми. У цьому випадку варто говорити не про саму лінію розмежування, а місце, територію впродовж цієї лінії, її культурний зміст і соціальне значення. Ключовими поняттями тут слід вважати пограниччя, прикордоння, що також знайшло відображення в лексиконі німецької мови. Наприклад, слова «Grenzzone» / «прикордонна зона», «Grenzbegriff» / «суміжне поняття», «Grenzbereich» / «межа (край)».

Концептуалізація GRENZE тісно пов'язана з типологічним аналізом його слововживань. Існує така класифікація кордонів, меж: за морфологічною ознакою (геометричні, астрономічні, прямі й хвилясті), за природно-географічною ознакою (орографічні, гідрографічні та інші, прив'язані до природних рубежів), за ознакою генезису (тривалість існування, природність та штучність, антецедентність та субсеквентність), а також за функціональною ознакою (бар'єрні, контактні та фільтраційні) [4, с. 120–122].

На думку П. Донця, починати побудову типології кордонів доцільно відштовхуючись від структури сигніфікату, провівши його за декількома підставами, до яких, окрім того, можуть бути віднесені: а) природа роздільних сутностей, б) характер роздільної лінії та в) взаємовідносини між агентами прикордонної взаємодії.

За першим параметром можна виділити: 1) кордони-межі (закінчення), у випадку яких друга сутність не є релевантною; 2) кордони, що розділяють однорідні сутності (державу й державу, поле й поле, фронти теплого й холодного повітря тощо) та 3) неоднорідні сутності. Деякі з останніх мають навіть власні лексичні позначення: ліс та поле (Waldrand), вода та земля (Ufer, Küste), небо та земля (Horizont) тощо [2, с. 21].

Серед кордонів однорідних сутностей важливими є такі їх розряди: територіальні, політичні (включаючи адміністративні та державні), тимчасові, кольорові, культурні, мовні, соціальні тощо.

Враховуючи важливість «мембранної» функції (державних) кордонів [7, с. 38], яка полягає в тому, що кордон є не стільки бар'єром, не пропускаючи нічого до середини, скільки мембраною, вибірково пропускаючи в обох напрямках ті чи інші об'єкти, тих чи інших людей, особливого значення набуває ознака проникності. Грунтовно цією проблемою займався австрійський соціолог Р. Гіртлер. У своїй книзі «Schmuggler: von Grenzen und ihren Überwindern» / «Контрабандисти: про кордони та тих, хто їх проходить» [6], він виділив три ступені кордону: 1) «жорсткий» (starr), являє собою «справжні» бар'єри та розділяє кордони; 2) «пухкий» (locker), який хоч і відділяє одну від одної різні «реалії» (культури), але є значною мірою прозорим; та 3) «та, що зникає» (verschwindend).

Остання розділяє народи та культури чисто символічно, під час їх переліку практично повністю відсутній контроль [6, с. 20–26]. Р. Гіртлер залучає відразу декілька критеріїв для виділення степенів кордону: проникність, суворість контролю, чужість культур відносно одна одної. Однак, на думку П. Донця, достатньо одного критерію проникності. Назвати виділені за даним критерієм типи кордонів можна таким чином: 1) закриті (Eiserner Vorhang, die Mauer / залізна завіса, стіна), 2) прозорі (EU-Grenzen / кордони ЄС) і 3) символічні (Schengener Grenzen / Шенгенська зона) [2, с. 21].

Ще одним важливим з точки зору побудови типології кордонів параметром варто визнати характер взаємовідносин між етносами, що межують (країнами, державами тощо); окрім того, вони можуть бути мирними та ворожими: friedliche, feindliche Grenze / мирні, ворожі кордони, а також вищезгадані Eiserner Vorhang / залізна завіса, die Mauer / стіна або Friedensgrenze / мирний кордон.

Конотативно пофарбованими також є і багато інших непрямих позначень німецьких кордонів. Наприклад, початок першої строфи гімну Німеччини «Von der Maas bis an die Memel, von der Etsch bis an den Belt...» / «Від Маасу до Неману, від Адідже до Бельту», яку зараз не заведено співати, аби не викликати асоціацій з реваншизмом (ріки Адідже та Неман нині знаходяться в інших країнах), а також майже легендарний варіант позначення Берлінського муру «antifaschistischer Schutzwall» / «антифашистська захисна стіна».

Аналізуючи словник під редакцією О. І. Москальської, можна дійти висновку, що контекстні зв'язки лексеми GRENZE у більшості випадків співвідносяться із встановленою вище структурою відповідного концепту. Якщо говорити про дієслівні сполуки та стійкі вирази з GRENZE, то виділяються 4 їх основні групи, пов'язані з ідеями: а) встановлення кордону (die Grenze festlegen, festsetzen, vermarken, abstecken, ziehen, berichtigen / *встановлювати кордон, розмежовувати, намітити, проводити, виправляти*); б) закриття/відкриття кордону (die Grenze öffnen, sperren / *відкривати кордон, закривати*); в) його перетину (die Grenze überschreiten, verletzen, übersteigen, über die grüne Grenze gehen / *переходити кордон, порушувати кордон, долати кордон, переходити через зелений кордон*); г) межі або закінчення якої-небудь сутності («alles hat seine Grenzen», «sich in (den) Grenzen halten» / «*все має свої межі*», «*тримати себе в рамках*»). Зустрічається також значення стику, суміжності (вираз «an der Grenze» / «*на кордоні*»). Тож на основі наявної інформації правомірно стверджувати, що німецький концепт GRENZE являє собою безсумнівний науковий інтерес, до того ж не тільки для мовознавства [9, с. 571].

Таким чином, сучасне бачення концепту GRENZE виходить за межі просторових стосунків, пов'язуючи його з такими сферами, як час, людський досвід, свідомість, мистецтво тощо. Це докорінно змінює роль і зміст меж і кордонів. Якщо історично роль кордону полягала (і досі полягає) в охороні безпеки комунікації та контролі за рухом у прикордонних зонах, то процеси транскультурності, тобто розбіжності культур зі своєю просторово-часовою локалізацією і текстовими рамками, актуалізують подію виходу за межі, пом'якшення та розмивання кордонів. Концепт GRENZE, як територія міжкультурного діалогу, сприяє культурному збагаченню та розвитку сторін, що взаємодіють, являючи собою безсумнівний науковий інтерес, і не тільки для мовознавства.

Перспективою роботи є заохочення до подальшого дослідження особливостей формування концепту GRENZE, оскільки культурне взаємопроникнення, фактичне ігнорування спільнотами чинника території як фактору, що лімітує їхні соціальні дії, зумовлюють необхідність пересмислення концепту GRENZE в напрямі від суто територіального ототожнення до культурного.

Список літератури:

1. Бобков И. Этика пограничья: транскультурность как белорусский опыт. *Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья*. Вильнюс, 2005. № 3-4. С. 127–136.
2. Донец П. Н. Концепт «GRENZE» в немецком языке: семасиологический угол зрения. *Известия Волгоград. гос. пед. ун-та. Серия «Филологические науки»*. 2005. № 3(12). С. 18–22.
3. Донец П. Н. О «пограничном» дискурсе. *Когниция, коммуникация, дискурс*. Харьков. 2011. № 3. С. 16–25.
4. Мироненко Н.С. Страноведение: Теория и методы. Москва, 2001. 265 с.
5. Fevbre L. “Frontiere” – Wort und Bedeutung. *Das Gewissen des Historikers*. Berlin, 1988. S. 27–38.
6. Girtler R. Schmuggler: von Grenzen und ihren Überwindern. Linz, 1992. 438 s.
7. Tschacher W. Interaktion in selbstorganisierten Systemen: Grundlegung eines dynamischsynergetischen Forschungsprogramms in der Psychologie. Heidelberg, 1990. 227 s.
8. Wokart N. Differenzierungen im Begriff “Grenze”. Zur Vielfalt eines scheinbar einfachen Begriffs. Würzburg, 1995. S. 275–289.
9. Большой немецко-русский словарь : в 2 т. / под ред. О. И. Москальской. Москва, 1980. Т. 1. 760 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід та ін. Київ, 1973. Т. 4. 840 с.
11. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. Dudenverlag, 2002. 1344 s.

Kravtsev V. O. CONCEPT GRENZE IN GERMAN

The work is devoted to the research of German language concept GRENZE as a linguo-cultural phenomena. Conceptualization of the notion GRENZE takes place in time, geopolitical and geocultural dimensions. Attention is drawn to the fact that under conditions of postterritorial world takes place a deep transformation of sense of the notion “border”, which lends itself to territorial definitions ever harder, becoming ever less physically seen and more difficult and clear.

In the article on the basis of analyzing the theoretical constructions of German language concept GRENZE is drawn a conclusion, that contemporary view goes above the frames of space relationships, radically changing the role and content of frames and borders. If historically the role of border was (and still is) to secure the safety of communication and control the traffic in border-close zones, then the processes of transculture, it means differentiations of cultures with their space and time localization and textual frames, actualize

the event of leaving the frames, liberalization and broadening the borders. Concept GRENZE as a territory of intercultural dialogue promotes cultural enrichment and development of sides which interact, presenting doubtless scientific interest and not only for linguistics.

The results of researches show different understanding, condition and quality of phenomena of border in contemporary view. Besides, the sense of border and logics of its development as always still continues to be not isolation, but totalization of separate parts of space on the map and in the culture. Therefore, to author's mind, further scientific researches in this direction have to promote the research of peculiarities in forming the German language concept GRENZE, as cultural interconnection, factual ignoring by the communities of the territory as a factor, which limits their social actions cause the necessity to rethink the concept GRENZE in direction from just territorial definition to the cultural one.

Key words: *concept, border, edge, line, limit, intercultural relationships, typology of borders, GRENZE.*